YANGI O’ZBEKISTON ME’MORCHILIGIDA AN’ANAVIY VA ZAMONAVIY USLUBDA BEZAKLARNING QO’LLANILISHI

Xusnutdinova Fazilat Abdumananova
Kamoliddin Behzod Milliy rassomlik va dizayn instituti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya. *Mazkur maqolada O’zbekiston zamonaviy me’morchiligida milliy amaliy san’at an’analarining qayta talqin qilinishi yog’och o’ymakorligi misolida tahlil etiladi. Tadqiqotda yog’och o’ymakorligining tarixiy me’moriy muhitdagi vazifasi, an’anaviy naqsh va kompozitsiyalarning badiiy dizaynxususiyatlari hamda ularning zamonaviy interyer va eksteryer yechimlarida qo’llanish imkoniyatlari ko’rib chiqilgan. Asosiy e’tibor an’anaviy bezakni zamonaviy binoga mexanik ravishda ko’chirish emas, balki uning kompozitsion mantig’i, material bilan ishlash madaniyati va milliy obrazini yangi me’moriy sharoitda davom ettirish masalasiga qaratiladi. Yog’och o’ymakorligining Xiva, Qo’qon, Toshkent, Samarqand va Buxoro kabi hududlarda shakllangan mahalliy maktablari o’ziga xos badiiy usullari bilan ajralib turishi aniqlanadi. Tadqiqot davomida an’anaviy naqshlarning soddalashtirilishi, tabiiy yog’och fakturasining zamonaviy materiallar bilan uyg’unlashtirilishi, shuningdek, qo’l mehnati va yangi texnologiyalarning birgalikda qo’llanishi zamonaviy me’morchilikda milliylikni ifodalashning samarali yo’llaridan biri ekanligi asoslanadi. Natijada yog’och o’ymakorligi faqat bezak elementi emas, balki tarixiy xotira, madaniy davomiylik va zamonaviy milliy me’moriy qiyofani bog’lovchi badiiy vosita sifatida namoyon bo’lishi ta’kidlanadi.*

Kalit so’zlar: *zamonaviy me’morchilik, yog’och o’ymakorligi, milliy bezak, an’anaviy naqsh, zamonaviy dizayn, islimiy, pargori, bag’dodi, interyer, eksteryer, milliy identitet, amaliy san’at, madaniy meros.*

Abstract. *This article examines the reinterpretation of national applied art traditions in contemporary Uzbek architecture, with particular reference to wood carving. The study explores the historical role of wood carving in architectural environments, the artistic characteristics of traditional patterns and compositions, and their potential applications in contemporary interior and exterior design. Particular attention is paid not to the mechanical transfer of traditional ornamentation into modern buildings, but to the continuation of its compositional logic, craftsmanship in material treatment, and national character within new architectural contexts. The study identifies the distinctive artistic techniques of regional woodcarving schools that developed in Khiva, Kokand, Tashkent, Samarkand, and Bukhara. It also demonstrates that simplifying traditional patterns, combining the natural texture of wood with contemporary materials, and integrating handcrafted techniques with modern technologies are effective approaches to expressing national identity in contemporary architecture. The article concludes that wood carving functions not merely as a decorative element, but also as an artistic medium that connects historical memory, cultural continuity, and the contemporary national architectural identity of Uzbekistan.*

Keywords: *contemporary architecture, wood carving, national ornamentation, traditional patterns, contemporary design, islimi (floral ornament), pargori, Baghdadi, interior design, exterior design, national identity, applied arts, cultural heritage.*

Аннотация. *В статье рассматривается переосмысление традиций национального прикладного искусства в современной архитектуре Узбекистана на примере резьбы по*

дереву. В исследовании анализируются историческая роль резьбы по дереву в архитектурной среде, художественные особенности традиционных узоров и композиций, а также возможности их применения в современных интерьерных и экстерьерных решениях. Особое внимание уделяется не механическому переносу традиального орнамента в современную архитектуру, а сохранению и развитию его композиционной логики, культуры работы с материалом и национальной образности в новых архитектурных условиях. Выявлены отличительные художественные приёмы региональных школ резьбы по дереву, сформировавшихся в Хиве, Коканде, Ташкенте, Самарканде и Бухаре. Обосновано, что упрощение традиционных орнаментальных мотивов, сочетание естественной текстуры древесины с современными материалами, а также интеграция ручного труда с новыми технологиями являются эффективными способами выражения национальной идентичности в современной архитектуре. В заключение подчёркивается, что резьба по дереву выступает не только в качестве декоративного элемента, но и как художественное средство, объединяющее историческую память, культурную преемственность и современный национальный архитектурный облик Узбекистана.

Ключевые слова: *современная архитектура, резьба по дереву, национальный орнамент, традиционные узоры, современный дизайн, ислими, паргори, багдади, интерьер, экстерьер, национальная идентичность, прикладное искусство, культурное наследие.*

Bugungi O’zbekiston me’morchiligida kuzatilayotgan o’zgarishlarni faqat yangi binolar sonining ortishi yoki qurilish texnologiyalarining yangilanishi bilan izohlash mumkin emas. Shahar makonining o’zgarishi bilan birga, me’moriy qiyofaning qanday bo’lishi, unda milliylik qanday ifodalanishi va tarixiy badiiy tajriba zamonaviy qurilish jarayonida qanday davom ettirilishi masalalari ham dolzarb bo’lib bormoqda. Zamonaviy bino funksional, texnologik va estetik talablarning birligini taqozo etadi. Shu bilan birga, O’zbekiston sharoitida me’moriy makonning mahalliy madaniy muhitdan uzilib qolmasligi ham muhim. Aynan shu nuqtada milliy amaliy san’at turlarining imkoniyatlari namoyon bo’ladi. O’zbek me’morchilik madaniyatida yog’och o’ymakorligi alohida o’rin egallaydi. U tarix davomida oddiy maishiy buyumlarni bezash bilan chegaralanib qolmagan. O’yma yog’och ustunlar, eshiklar, darvozalar, shift qismlari va boshqa me’moriy elementlar binoning umumiy badiiy qiyofasini shakllantirishda ishtirok etgan. O’zbekiston nomoddiy madaniy merosi bo’yicha ma’lumotlarda ham yog’och o’ymakorligi ustalari me’moriy ahamiyatga ega bo’lgan ustunlar, eshiklar va boshqa elementlarni yaratishda faol qatnashgani qayd etilgan. Yog’och o’ymakorligining tarixiy taraqqiyoti hududiy xususiyatlarning shakllanishiga ham olib kelgan. Xiva, Qo’qon, Toshkent va boshqa markazlarda o’ziga xos badiiy maktablar yuzaga kelgan. Xiva me’moriy muhitidagi o’yma ustun va eshiklar, Qo’qon maktabining nafis o’simliksimon naqshlari hamda Toshkent ustalarining murakkab kompozitsiyalari bu rang-baranglikning ayrim ko’rinishlaridir. Zamonaviy bino funksional, texnologik va estetik talablarning uyg’unligini taqozo etadi. Shu bilan birga, mahalliy sharoitda me’moriy makonning madaniy muhitdan uzilib qolmasligi ham muhim. Aynan shu nuqtada milliy amaliy san’at turlarining imkoniyatlari ahamiyat kasb etadi.

O’zbek me’moriy madaniyatida yog’och o’ymakorligi alohida o’rin tutadi. U tarixan faqat maishiy buyumlarni bezash bilan cheklanmagan: o’yma ustunlar, eshiklar, darvozalar, shiftlar va boshqa me’moriy elementlar binoning umumiy badiiy qiyofasini belgilashda bevosita

ishtirok etgan. O’zbekiston nomoddiy madaniy merosi ro’yxatidagi ma’lumotlarga ko’ra, o’ymakor ustalar me’moriy ahamiyatga ega ustun va eshiklarni yaratishda faol qatnashgan. Yog’och o’ymakorligining tarixiy taraqqiyoti hududiy xususiyatlarning shakllanishiga ham olib kelgan. Xiva, Qo’qon, Toshkent va boshqa markazlarda o’ziga xos badiiy maktablar vujudga kelgan: Xivadagi o’yma ustun va eshiklar, Qo’qon ustalarining nafis o’simliksimon naqshlari, Toshkent ustalarining murakkab kompozitsiyalari bu xilma-xillikning ayrim ko’rinishlaridir. Biroq bugungi kunda masala tarixiy namunalarni aynan takrorlashga borib taqalmaydi. Zamonaviy me’moriy makon hajmi, materiali, vazifasi va estetik talablari jihatidan an’anaviy muhitdan farq qiladi.

Zamonaviy O’zbekiston me’morchiligida an’anaviy bezaklardan foydalanishning badiiy imkoniyatlarini yog’och o’ymakorligi misolida aniqlash hamda an’anaviy naqshlarning zamonaviy me’moriy muhit bilan uyg’unlashuv tamoyillarini ochib berishdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar qo’yildi:

1. yog’och o’ymakorligining me’morchilikdagi tarixiy o’rnini aniqlash;
2. an’anaviy naqsh va kompozitsiyalarning asosiy xususiyatlarini tahlil qilish;
3. hududiy o’ymakorlik maktablari tajribasini qiyosiy o’rganish;
4. yog’och o’ymakorligining zamonaviy interyer va eksteryerdagi qo’llanish imkoniyatlarini aniqlash;
5. an’ana va zamonaviylikning badiiy uyg’unlashuviga ta’sir etuvchi omillarni belgilash;
6. milliy bezakning zamonaviy me’morchilikda milliy identitetni ifodalashdagi ahamiyatini asoslash.

Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, badiiy-tahliliy, tavsiflash, kuzatish va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Yog’och o’ymakorligining tarixiy namunalari bilan uning zamonaviy me’moriy bezakdagi qo’llanish imkoniyatlari o’zaro solishtirildi. Tahlil jarayonida bezakning faqat tashqi ko’rinishi emas, balki uning material, makon, vazifa va kompozitsiya bilan aloqasi ham e’tiborga olindi. Hududiy maktablar va ularning texnikalari haqidagi ma’lumotlar muzey va nomoddiy meros materiallariga tayangan holda o’rganildi; ularda fonli va uch qirrali o’yma kabi usullar hamda islimiy, pargori va bag’dodi ornamental tizimlarining keng qo’llangani qayd etiladi

Yog’och va me’morchilik o’rtasidagi aloqa tasodifiy emas. Ishlov berishga qulayligi, tabiiy fakturasi va konstruktiv xususiyatlari tufayli yog’och qadimdan me’moriy makonda keng qo’llanib kelgan materiallardan biridir. Uning imkoniyatlari ayniqsa eshik va ustunlarda yaqqol ko’zga tashlanadi. Xiva Ichan-Qal’a majmuasidagi o’yma yog’och ustunlar bu borada eng muhim namunalar qatoriga kiradi; Buxoro va Samarqanddagi tarixiy yodgorliklarda ham o’yma yog’ochning me’moriy bezak sifatidagi o’rnini kuzatish mumkin. Shu namunalarni solishtirganda bir qonuniyat ko’rinadi: bezak konstruksiyadan ajralib turmaydi. U eshikni “chiroyli qilish” uchun emas, balki eshikning butun obrazini yaratish uchun xizmat qiladi; ustun va boshqa yog’och elementlarda ham xuddi shu holat takrorlanadi. Demak, an’anaviy me’morchilikda bezak va tuzilma o’zaro tabiiy bog’liqlikda bo’lgan. Zamonaviy loyihalash uchun bundan chiqadigan xulosa shuki, milliy bezakni tayyor binoga keyinroq qo’shiladigan alohida dekor sifatida emas, loyihaning dastlabki badiiy konsepsiyasidan kelib chiqadigan element sifatida ko’rish kerak. Yog’och o’ymakorligining ta’sir kuchi faqat o’yma texnikasida emas, balki naqshning tuzilishi, ritmi va materialga munosabatida namoyon bo’ladi. O’zbek yog’och o’ymakorligida o’simliksimon islimiy hamda geometrik naqshlar muhim o’rin egallaydi. Pargori va bag’dodi kabi geometrik tizimlar islimiy kompozitsiyalar bilan birga

yog’och yuzasini ritmik jihatdan tashkil etishga xizmat qilgan . Islimiy naqshning xarakterli jihati shundaki, tabiiy o’simlik shakllari aynan ko’chirilmaydi, balki badiiy umumlashtiriladi. Barg, novda va gul elementlari bir-biriga ulanib, uzluksiz harakat taassurotini beradi. Geometrik naqshlarda esa tartib, takror, nisbat va simmetriya ustuvor bo’ladi. Shu sababli zamonaviy loyihachi tarixiy naqshdan foydalanganda uning barcha detallarini ko’chirishga majbur emas. Ba’zan naqshning faqat ritmi yoki geometrik tuzilmasi zamonaviy kompozitsiya uchun yetarli bo’ladi. Bunday yondashuv an’anani saqlagan holda yangi makon talablariga javob beradi. O’zbek yog’och o’ymakorligining muhim xususiyatlaridan biri uning hududiy maktablarga bo’linishidir. Xiva, Qo’qon, Toshkent va Samarqand kabi markazlarda shakllangan tajribalar umumiy milliy badiiy tizimga mansub bo’lsa-da, texnika va ornamental talqin jihatidan o’zaro farqlanadi.

Xiva maktabining eng kuchli ifodasi me’moriy ustun va eshiklardagi o’yma bezaklarda ko’rinadi; Xiva Juma masjidining o’yma ustunlari bu an’ananing yorqin namunalaridan sanaladi. Toshkent maktabida esa chuqur fonli o’yma, pargori va islimiy elementlarning bir kompozitsiyada qo’shilishi alohida ahamiyatga ega bo’lib, muzey materiallarida Toshkent ustalarining ko’p qatlamli o’ymakorlikdan foydalangani ham ko’rsatiladi. Qo’qon ustalari, yuqorida aytilganidek, nafis o’simliksimon naqshlari bilan ajralib turgan. Bu xilma-xillik zamonaviy me’morchilik uchun amaliy ahamiyatga ega. Milliy bezakni umumiy, mavhum “o’zbekona naqsh” darajasida qoldirish o’rniga, muayyan hududning badiiy merosiga murojaat qilish mumkin. Natijada loyiha shunchaki bezak emas, balki aniq madaniy kontekst ham oladi.

An’anaviy binoda bezak odatda me’moriy elementning o’ziga singib ketgan edi. Zamonaviy binoda esa uning roli kengayishi mumkin. Masalan, o’yma yog’och panel makonni zonalarga ajratishi, yorug’likni filtrlashi, aksent devor vazifasini bajarishi, kirish qismini ajratib ko’rsatishi va bino yoki muassasaning milliy obrazini shakllantirishi mumkin. Shu tariqa bezakning dekorativ vazifasi funksional vazifa bilan to’ldiriladi. Bu ayniqsa panjara elementlarida yaqqol seziladi. An’anaviy panjara yorug’lik va havo almashinuvini ta’minlagan holda makonni ajratgan. Xuddi shu tamoyil zamonaviy interyerda yorug’likni boshqaruvchi yoki ochiq va yopiq makon o’rtasidagi chegarani yumshatuvchi konstruksiyani yaratishda qo’llanishi mumkin. Boshqacha aytganda, an’anaviy element yangi sharoitda yangi funksiyani o’z zimmasiga oladi.

Zamonaviy me’morchilikda yog’ochning qadrini oshiradigan omillardan biri uning boshqa materiallar bilan kontrast hosil qila olishidir. Silliq shisha yuzasi o’yma yog’ochning teksturasidan keskin farq qiladi; metallning sovuqligi yog’ochning tabiiy iliqligi bilan muvozanatlashadi; betonning qat’iyligi esa o’yma naqshning mayin ritmi bilan yumshaydi. Shu ma’noda yog’och o’ymakorligini zamonaviy materiallar orasida badiiy vositachi sifatida ham ko’rish mumkin. Bunda yog’ochning tabiiy rangini saqlash alohida ahamiyatga ega, chunki material naqsh bilan birga kompozitsiyaning faol qismiga aylanadi.

Tadqiqot natijalariga ko’ra, an’anaviy bezakni zamonaviy me’morchilikka olib kirishning eng samarali yo’li uni to’liq nusxalash emas. Tarixiy naqshning ritmi, simmetriyasi, kompozitsion tuzilishi, material bilan munosabati hamda yorug’lik va soya hosil qilish xususiyati saqlangan holda, uning tashqi shakli soddalashtirilishi mumkin. Masalan, murakkab islimiy naqshni katta zamonaviy panelga moslashtirishda ayrim mayda elementlardan voz kechiladi; natijada naqshning tarixiy xarakteri saqlanadi, ko’rinishi esa zamonaviy makonga mos keladi. Bu jarayonni badiiy tarjimaga o’xshatish mumkin: tarixiy shakl yangi me’moriy tilga o’giriladi. Aynan shu yerda an’ana va zamonaviylik uchrashadi. Yog’och o’ymakorligining rivojida

texnologik yangilanish ham muhim o’rin tutadi. Kompyuter yordamida loyihalash, lazerli kesish va CNC dastgohlari murakkab shakllarni yaratish imkoniyatini kengaytirmoqda. Lekin texnologiyaning mavjudligi an’anaviy usta rolini kamaytirmasligi kerak. Yangi vositalar naqshni loyihalash va takrorlash jarayonini yengillashtirsa, usta materialning xususiyatlarini hisobga olish va yakuniy badiiy ishlov uchun mas’ul bo’lib qoladi. Shu jihatdan eng istiqbolli model “ustalik, dizayn va texnologiya” uchligini shakllantirishdir: an’anaviy hunar zamonaviy ishlab chiqarish imkoniyatlaridan foydalanadi, zamonaviy dizayn esa tarixiy badiiy tajribadan ajralib qolmaydi.

Milliy identitet masalasiga kelsak, me’morchilikdagi milliylikni faqat naqsh orqali yaratib bo’lmaydi, biroq naqsh uni ifodalashning kuchli vositalaridan biri bo’la oladi. Yog’och o’ymakorligida material, hunarmandchilik va ornament bir butunlikni tashkil etadi, shu sababli o’yma eshik yoki panel oddiy dekorativ buyumga qaraganda ko’proq ma’no tashiydi. Bugungi kunda o’ymakor ustalarning me’moriy interyerlar uchun buyurtmalar bajarishi ham bu san’atning zamonaviy me’moriy muhitdan uzilmaganini ko’rsatadi: nomoddiy madaniy meros materiallarida Qo’qon, Xiva va Samarqand ustalarining shunday buyurtmalar asosida ishlayotgani qayd etilgan. Demak, an’ana faqat muzeyda saqlanayotgan o’tmish namunasi emas, balki yangi ehtiyojlar bilan munosabatga kirishayotgan tirik badiiy tizimdir.

Tahlil natijalari yog’och o’ymakorligining zamonaviy me’morchilikdagi istiqboli tarixiy shakllarni qancha takrorlashga emas, balki bu san’atning ichki badiiy tamoyillarini qanchalik to’g’ri anglashga bog’liqligini ko’rsatadi. Birinchidan, bezak bino konsepsiyasidan ajratilmasligi lozim: tayyor fasadga keyin qo’shilgan naqsh ko’pincha sun’iy ko’rinadi, makonning o’lchami, yorug’ligi, materiali va vazifasi bilan birga loyihalangan naqsh esa me’morchilikning tabiiy qismiga aylanadi. Ikkinchidan, hududiy maktablar tajribasini bir-biriga qo’shib yubormaslik kerak; Xiva, Qo’qon yoki Toshkent o’ymakorligini bir xil “milliy naqsh” sifatida ishlatish o’rniga, ularning o’ziga xos xususiyatlarini o’rganish loyiha mazmunini boyitadi. Uchinchidan, zamonaviylik an’anadan voz kechishni anglatmaydi: yangi texnologiya va materiallar an’anaviy san’at uchun yangi qo’llanish sohalarini ochishi mumkin. Bu xulosani xalqaro tajriba ham qo’llab-quvvatlaydi. Toshkent modernistik me’morchiligi xalqaro meros tadqiqotlarida zamonaviy me’moriy tamoyillar bilan mahalliy makoniy va badiiy an’analarning uyg’unlashuvi sifatida baholanadi. Bu tajriba O’zbekiston me’morchiligida “zamonaviylik yoki milliylik” qarama-qarshiligidan ko’ra, ularning birgalikda ishlashi mumkinligini ko’rsatadi.

Xulosa. Yog’och o’ymakorligi O’zbekiston me’moriy madaniyatida uzoq tarixga ega, shakl va mazmun jihatidan boy amaliy san’at turidir. Uning eshik, ustun, darvoza, shift va boshqa me’moriy elementlarda qo’llanishi bezak tarixan bino qiyofasidan ajralmagan holda rivojlanganini ko’rsatadi Bugungi sharoitda bu tajribani aynan takrorlash emas, balki uning badiiy mohiyatini zamonaviy makon talablariga moslashtirish muhim. Islimiy va geometrik naqshlarning ritmi, simmetriyasi, materialning tabiiy fakturasi hamda yorug’lik va soya hosil qiladigan badiiy ta’sir zamonaviy interyer va eksteryerda yangi shakllarda davom ettirilishi mumkin. Tadqiqot milliy bezakning zamonaviy me’morchilikdagi samaradorligi uch omil bilan belgilanishini ko’rsatdi: tarixiy badiiy tamoyilni anglash, uni zamonaviy makonning funksional talablariga moslashtirish va yangi material hamda texnologiyalar bilan uyg’unlashtirish. Yog’och o’ymakorligini zamonaviy me’morchilikka joriy etish milliylikni sun’iy namoyish qilish vositasi bo’lmasdan, madaniy xotiraning tabiiy davomi sifatida qaralishi lozim. Haqiqiy milliy me’morchilik tarixiy shaklni ko’paytirish bilan emas, o’tmish tajribasiga tayangan holda bugungi davr uchun yangi badiiy yechim yaratish bilan vujudga keladi. Shu ma’noda yog’och

o’ymakorligining kelajagi uning faqat an’anaviy hunar sifatida saqlanib qolishida emas, balki zamonaviy me’mor, dizayner va hunarmandning hamkorligida yangi mazmun kasb etishida ko’rinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bulatov S.S “O’zbek amaliy bezak san’ati”, -T., “Mehnat”, 1991
2. G’ulomov K.M. Amaliy san’at // Toshkent, “Iqtisodiyot moliya”, 2007.
3. Yog’och o’ymakorligi (Wood Carving). O’zbekiston nomoddiy madaniy merosi milliy ro’yxati (Intangible Cultural Heritage of Uzbekistan). Ich.uz.
4. Tashkent Modernist Architecture. Modernity and Tradition in Central Asia. UNESCO World Heritage Centre.
5. Abduqodirov A. “Obidlar jilvasi”. –T., “O’zbekiston”, 1972
6. Avedova N.A “Toshkent o’ymakorligi”. –T., O’z. Dav. Badiiy adabiyot nashr.